

JOLANTA GREŃ-KULESZA

WIEDZA O KULTURZE KLUCZEM DO ROZUMIENIA
I INTERPRETACJI TEKSTU LITERACKIEGO
WE WSPÓŁCZESNEJ PRAKTYCE DYDAKTYCZNEJ

Мыслим о себе в категориях
власной культуры

Aron Guriewicz

Литература – это духовный опыт человечества
в концентрированном виде и, стало быть, она существеннейшая присадка
к генетическому коду разумного существа

Вячеслав Пьецух

W naturze społeczeństwa organicznie mieści się ludzka świadomość i nie sposób zrozumieć struktury i funkcjonowania świata społecznego, abstrahując od wielowarstwowego myślowego uniwersum, które zawiera w sobie zarówno ideologiczne, jak i społeczno-psychologiczne oraz artystyczne formy osvajania rzeczywistości przez ludzi tworzących społeczeństwo” [Guriewicz 2002: 5]. Wychodząc z tego założenia, Aron Guriewicz zaproponował taki ogląd człowieka w kulturze, w którym należy, po pierwsze, rozpatrywać jednostkę w szerokim kontekście, po drugie, nieustannie mieć na uwadze fakt, że uczestnik danej rzeczywistości kulturowej będzie ją odbierał i przeżywał w taki sposób,

Dr JOLANTA GREŃ-KULESZA – adiunkt Zakładu Literatury i Kultury Rosyjskiej w Instytucie Sławistyki Uniwersytetu Opolskiego; adres do korespondencji: pl. Kopernika 11, 45-040 Opole; e-mail: jolagren@interia.pl

że w jego percepcji i doświadczaniu świata uwidocznia się zręby tej kultury¹. Każda kultura bowiem splata pewne uniwersalne pojęcia w określony „układ współrzędnych”, przy pomocy którego jej uczestnicy postrzegają i doświadczają rzeczywistość oraz konstruują istniejący w ich świadomości obraz świata. Punktami odniesienia w owym „modelu świata” stają się takie „pojęcia i formy postrzegania rzeczywistości, jak: czas, przestrzeń, zmiana, los, stosunek do zmysłowego i ponadzmysłowego, stosunek części do całości [...]” [Guriewicz 1976: 17].

Można założyć, że każda kultura posiada zbiór charakterystycznych dla siebie kategorii, przy pomocy których jej uczestnicy postrzegają świat, doświadczają go i na tej podstawie kształtują się wartości i postawy wspólne czy nawet charakterystyczne dla przedstawicieli danej kultury. Trzeba jednak podkreślić, że kategorie kulturowe należy traktować jako „poprzedniczki idei i światopoglądu kształtującego się u członków społeczeństwa lub poszczególnych jego grup” [Guriewicz 1976: 18]. Guriewicz podkreśla bowiem, że przemawianie i doświadczanie rzeczywistości opartej na konkretnych kategoriach kulturowych nie oznacza żadnej formy przymusu. Chodzi tu przede wszystkim o nieświadome narzucanie przez społeczeństwo i równie nieświadomą percepcję najistotniejszych kategorii i wyobrażeń w danej grupie społecznej [Guriewicz 1976: 18].

Do najważniejszych kategorii kultury rosyjskiej należą, jak wiadomo: soborowość (*соборность*), kolektywizm (*коллективизм*), wspólnota (*община*), ziemia i stosunek do niej (*земля*), pojęcie losu (*судьба*) i przestrzeni (*пространство*), sposób rozumienia i funkcjonowania prawa (*право и закон*), Wschód i Zachód (*Восток и Запад*), cierpienie i ofiara (*страдание и жертва*²). Wskazane kategorie kulturowe determinują rosyjski sposób postrzegania świata, uczestniczenia w życiu społecznym i duchowym, wpływają na pojmowanie i doświadczanie codziennej egzystencji, tożsamość i mentalność rosyjskiego człowieka³. Zgodnie z przekonaniem Guriewicza można zbadać interesujący

¹ Szerzej na ten temat zob. A. GURIEWICZ, *Kategorie kultury średniowiecznej*, Warszawa 1976; TENŻE, *Jednostka w dziejach Europy. (Średniowiecze)*, Gdańsk–Warszawa 2002; TENŻE, *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy*, Warszawa 1997.

² Sposób funkcjonowania tej jednej z fundamentalnych kategorii kultury rosyjskiej w literaturze zaprezentowałam w książce pt. *Cierpienie i ofiara. W kręgu kategorii kulturowych w prozie rosyjskiej przelomu XIX i XX wieku*, Opole 2010.

³ Pod pojęciem „rosyjski człowiek” rozumiem uczestnika wschodniego kręgu kulturowego; człowieka „zaprogramowanego” (pojęcie Geerta Hofstede, do polskich badań nad kulturą rosyjską wprowadzone przez A. de Lazari) przez kulturę, do której należy, tj. jednostkę ukształtowaną i funkcjonującą w określonych przez historię i tradycję rosyjską wartościach, jak i po-

nas element kultury rosyjskiej⁴, lecz nie w sensie ideologii, ale „na płaszczyźnie społeczno-psychologicznej, w sferze doznawania, a nie rozumienia świata”, pomimo przenikania się tych płaszczyzn. Zatem każdy uczestnik danej kultury będzie wyposażony w swoiste „kulturowe DNA”⁵, które determinuje jego sposób widzenia, nazywania i rozumienia rzeczywistości, i które jest przechowywane w pamięci zbiorowej społeczeństwa oraz uwidocznia się na wielu płaszczyznach funkcjonowania jednostki i narodu w otaczającym go świecie⁶. Owo „kulturowe DNA” będzie zatem stanowiło o cechach najistotniejszych dla danej kultury, ale przejawiać się będzie również jako element sygnalizujący o jej odrębności, o odmienności widzenia i doświadczania świata przedstawicieli jednej kultury względem drugiej.

Jeśli mowa o kulturze rosyjskiej, to do rzeczy powszechnie znanych należy zaliczyć fakt kulturotwórczej roli prawosławia. Iwan Jesaułow⁷, a także Wiktor Krzemień podkreślają, że na Wschodzie „najwyższą instancją w sprawach doktryny, obyczaju i jurysdykcji jest *соборность*” [Krzemień 1979: 45]. Soborowość, jak również wspomniane wcześniej kategorie, wraz z całym ładunkiem religijno-społeczno-obyczajowym, wywarły ogromny wpływ na ukształtowanie się odmienności, jaka cechuje uczestnika wschodniego kręgu kulturowego. W ich powstawaniu największą rolę odegrały nie dogmatyczne, lecz inne kwestie, „ogólnie kulturowe i historyczne, które, odbite w liturgii oraz w literaturze i filozofii, wpływają na odrębną, specyficzną postawę wobec świata, odmienny styl życia czy rozwiązywania pewnych problemów filozoficznych” [Krzemień 1979: 48] oraz społecznych.

Wywodząca się z prawosławia odmiennostwo kulturowa przejawia się w wielu zjawiskach. Do najważniejszych należą:

wstałych na jej gruncie ideach i dziełach literackich; to również nosiciel określonej mentalności. Więcej na temat sposobu rozumienia oraz trudności w znalezieniu polskich odpowiedników, różnicujących pojęcia *русский/российский* w kontekście kulturowym i politycznym zobacz w pracach: A. LAZARI, *Польская и русская душа – взаимное восприятие*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. Lazari, R. Bäcker, Łódź 2003, s. 9-14 (ч. *Российский-русский и ч. Размытая русскость*); TENŻE, *Zaklęty, zaczarowany kraj*, [w:] J. AFANASJEW, *Groźna Rosja*, Warszawa 2005, s. VII-X.

⁴ Sposób funkcjonowania jednej z fundamentalnych kategorii kultury rosyjskiej w literaturze zaprezentowałam w przywołanej wyżej książce pt. *Cierpienie i ofiara...*

⁵ Pierwszy raz używam tego terminu w pracy *Cierpienie i ofiara*.

⁶ Na gruncie polskich badań nad specyfiką kultury rosyjskiej trzeba wskazać prace Andrzeja de Lazari, który wykorzystuje w nich pojęcie „zaprogramowania kulturowego” Geerta Hofstede. Zob. *Zaprogramowanie kulturowe narodów Europy*, red. A. Lazari, O. Nadszkała, M. Żakowska, Łódź 2007.

⁷ Zob. И.А. ЕСАУЛОВ, *Категория соборности в русской литературе*, Петрозаводск 1995.

1. roztopienie jednostki w zbiorowości jako skutek różnicy w postrzeganiu roli, jaka przypada jej w zetknięciu z Bogiem; według wschodniego chrześcijaństwa, Duch Święty przemawia przez usta wiernych, którzy są jednomyślni, roztopieni w grupie współwierzących. Społeczny „charakter wtajemniczenia” przejawiać się będzie w liturgii prawosławnej [Krzemień 1979: 46].

2. chrześcijaństwo wschodnie uznaje, że pomiędzy Bogiem a człowiekiem może istnieć/funkcjonować byt, który wpływając z Boga, ma za zadanie łączyć Go z człowiekiem; może być swego rodzaju pomostem pomiędzy światem Boga i ludzi [Krzemień 1979: 46-47].

3. dla chrześcijaństwa wschodniego charakterystyczne jest to, że bardziej niż jurydystyczno-administracyjny jest mu bliski mistyczny sens Kościoła; Wschód roztopia się w medytacji przebóstwienia, podczas gdy zachodnie chrześcijaństwo przyjmuje postawę bardziej moralizującą i podkreśla wagę momentu i sposobu, w jaki „człowiek zda swój rachunek Bogu” [Krzemień 1979: 48-49]. „Postawa racjonalna, społeczna i aktywna z jednej strony przeciwstawiała się postawie kontemplacyjnej i mistycznej z drugiej” [Krzemień 1979: 49].

4. prawosławna tradycja nie dokonuje podziału na teologię pojmowaną jako intelektualna refleksja na temat Objawienia, i mistykę, będącą wyrazem ich osobistego doświadczenia. „Nie stara się przybliżyć tajemnicy ludzkim możliwościom rozumienia, lecz głęboko i wewnątrznie zmienić umysł, byśmy byli zdolni przyjąć doświadczenie mistyczne” [Krzemień 1979: 49-50]. Ascetom wschodnim teologia też nie była potrzebna, nie czuli potrzeby formułowania zasad wiary [Krzemień 1979: 53].

5. duchowości wschodniej wszelki indywidualizm jest obcy, a zasadnicza postawa wobec świata nie jest racjonalna [Krzemień 1979: 50].

6. specyfika pojmowania pojęć „racjonalne” i „irracjonalne”; są one wyrażane we wschodnim chrześcijaństwie jako metafora rozumu i serca, „wiera bowiem mieści się w sercu i nigdy nie jest definiowana w terminach systemu intelektualnego” [Krzemień 1979: 50-51]. Co więcej, w chrześcijaństwie wschodnim od X aż do wieku XX neguje się wartość poznania rozumowego [Krzemień 1979: 51].

7. wolna wola w chrześcijaństwie zachodnim to jeden z najcenniejszych darów od Boga, tymczasem w prawosławnej świadomości wola wyboru to „nie-doskonałość, ograniczenie prawdziwej wolności” [Krzemień 1979: 51], wolny wybór ludzki niesie w sobie pierwiastek Zła [Krzemień 1979: 51].

8. życie duchowe wymaga odwrócenia się od świata, odrzucenia go; jest ono konieczne, by dusza mogła skoncentrować się na sobie [Krzemień 1979: 53]; świadomości prawosławnej bliższa jest ucieczka od świata. „Zaświatowy

charakter uczucia i myśli religijnej wywołują pesymistyczny stosunek do życia doczesnego” [Krzemień 1979: 54].

9. chrześcijaństwo wschodnie traktuje rozum jako bezsilny wobec tajemnicy Boga, ośrodkiem życia duchowego jest nie umysł, lecz serce; „wszelkie poznanie otrzymuje zabarwienie religijne” [Krzemień 1979: 55].

10. antropologia na Wschodzie ma charakter zasadniczo religijny; celem człowieka jest przebóstwienie, całkowite oddanie się życiu duchowemu; tymczasem antropologia zachodniego chrześcijaństwa kładzie nacisk na działanie, na dążenie do Dobra poprzez wykonywanie świętych czynów. Człowiek prawosławny „otrzymał bowiem nakaz stania się bogiem” [Krzemień 1979: 56].

Powyższe – dość pobieżne, zresztą, uwagi – mają za zadanie przypomnienie, że konstruowanie Guriewiczowskiego „układu współrzędnych” przez uczestnika wschodniego kręgu kulturowego będzie się odbywało z użyciem zjawisk i pojęć odmiennie rozpoznawanych i wykorzystywanych na Zachodzie. Za przykład niech posłuży tu pojęcie prawa. W rosyjskim „kulturowym DNA” oczywiście ono istnieje – *закон*, ale ma konotacje negatywne, w tradycji prawosławnej kategorię prawa przeciwstawiano bowiem „łasce” (*благодать*). Jak pisze Iwan Jesaulow, „przestrzeganie zasad prawa rozumiane jest jako niewola [...]; jako przykazania pochodzące nie od Boga lecz „wymyślone” przez człowieka; [...] jako martwa litera zabijająca życie i przeszkadzająca zbawieniu duchowemu [...]” [*Mentalność. Słownik ...* 1995: 34 hasło: *Закон*]. Istnieje jednak jeszcze pojęcie – *право*, które w skrócie podkreśla prymat prawa moralnego nad jurysdykcją. Aleksander Sołżenicyn ujął to tak: „Zasada moralna powinna być ponad zasadą prawną. Sprawiedliwość – to zgodność najpierw z prawem moralnym, a później jurystycznym” [*Mentalność. Słownik... 1995: 65* hasło: *Право*]. Jak pisze Andrzej Lazari, „i słowianofile, i Fiodor Dostojewski podpisaliby się pod nią obiema rękami [...]” [*Mentalność. Słownik... 1995: 34* hasło: *Право*]. Aby zatem dobrze rozumieć sposób pojmowania prawa we wschodnim kręgu kulturowym, a później omawiać zjawiska – w tym artystyczne – stamtąd pochodzące, należy przyjąć właściwą perspektywę, znać i rozumieć sens, jaki kryje się pod poszczególnymi pojęciami.

W rosyjskim „układzie współrzędnych” istnieje też pojęcie losu, jednak nie oznacza ono dokładnie tego samego dla uczestnika zachodniego i wschodniego kręgu kulturowego. Jeśli więc Polak od razu pomyśli np. o bogini Fortunie albo o powiedzeniu „każdy jest kowalem własnego losu”, to Rosjanin, myśląc o *судьбе*, uruchomi kompleks charakterystycznych dla rosyjskiej kultury znaczeń. Anna Wierzbicka „rozszyfrowując” pojęcie rosyjskiej *судьбы* pisze, że jego geneza mieści się w etymologii słowa *судумь*; i choć wspom-

niane pojęcie nie oznacza „wyroku boskiego” w dosłownym sensie, to z pewnością kojarzy się z obrazem sądu i sędziego, przy czym sędzią tym jest Bóg. Sud’ba uruchamia zatem następujące znaczenia: światem rządzi ktoś władny decydować o ludzkich losach, co sugeruje przyjęcie postawy podporządkowania się i akceptację życia w każdym przejawie, a frazeologia sud’by/losu przewiduje postawę bierną i pokorną [Wierzbicka 1991: 11]⁸. Dlatego człowiek rosyjski losu nie będzie „wykuwać”, a będzie go raczej przyjmować takim, jakim jest.

I ostatni przykład – pojęcie indywidualizmu. Pomijając poczynione już w kontekście prawosławia uwagi na jego temat, warto przywołać słowa Guriewicza: „Jestem rosyjskim historykiem i jako autor tej książki (*Jednostka w dziejach Europy. (Średniowiecze)* – przyp. J.G.-K.) muszę powiedzieć, że temat jednostki i indywidualności stał się w moim kraju bardzo aktualny i nabrał nowych znaczeń. Reżim totalitarny zniewolił jednostkę i stłumił inicjatywę indywidualną we wszystkich dziedzinach życia tak politycznego i ekonomicznego, jak i kulturalnego. Słowo „indywidualista” było nie tylko obelgą – oskarżeniem o indywidualizm, a więc o swobodę ujawniania ludzkich zdolności, możliwości i zainteresowań, mogło stanowić podstawę do represji, np. wobec twórców. Problem jednostki stał się obecnie centralnym problemem debaty dotyczącej ratowania naszego społeczeństwa, jego odrodzenia i stworzenia nowego klimatu duchowego. Aby Rosja mogła się włączyć w nurt cywilizacji (a innej możliwości wyjścia z kryzysu nie widzę), musi przyswoić sobie jej fundamentalne wartości” [Guriewicz 2002: 14].

Jak wynika z przytoczonych powyżej przykładów (które można mnożyć), poprzez swą kulturotwórczą rolę prawosławie ufundowało w kulturze rosyjskiej wiele kategorii i pojęć, które stanowią podstawę wspomnianego już „układu współrzędnych”, charakterystycznego dla rosyjskiego postrzegania i doświadczania świata. Na przestrzeni dziejów swój wkład w modyfikację tego „układu” wniosła historia i specyfika sprawowania władzy w Rosji⁹, o czym świadczą przywołane słowa Guriewicza o wpływie totalitaryzmu na rosyjskiego

⁸ Więcej na temat odmienności kulturowej uwidoczniającej się na poziomie badań języka danej kultury zobacz w pracy: A. WIERZBICKA, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa 2007.

⁹ Szerzej na ten temat zob. m.in. B. USPIENSKI, W. ŻYWOW, *Car i bóg. Semiotyczne aspekty sakralizacji monarchy w Rosji*, Warszawa 1992; J. SMAGA, *Rosja w 20. stuleciu*, Kraków 2002; E. WYCISZKIEWICZ, *Współczesna Rosja wobec Zachodu*, Łódź 2003; M. NIZOŁ, *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*, Lublin 2004; J. AFANASJEW, *Groźna Rosja*, Warszawa 2005; J.H. BILLINGTON, *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008.

człowieka. Słowa badacza sygnalizują jeszcze jeden ważny dla nas aspekt – z *biegiem czasu podstawowe kategorie kultury rosyjskiej – a zwłaszcza po tragicznym dla Rosji wieku XX-tym – nie funkcjonują w świadomości Rosjan jako koncepty prawostawnej proweniencji* (podkr. – J.G.-K.). Kategorie kulturowe są przekazywane w postaci sposobu widzenia, oceniania i reagowania na rzeczywistość, przejawiają się w przybieraniu określonych postaw w toku życia społecznego i duchowego, ale – co ważne – same kategorie też podlegają zmianom, „obrastają” dodatkowymi znaczeniami, lub tracą pierwotny sens (jak np. cierpienie i ofiara). Niezmiennie jednak stanowią o odrębności kultury rosyjskiej oraz jej uczestników.

Skoro tak, to – jak sygnalizowano wcześniej – nacechowana ową odmiennością będzie również literatura rosyjska. W XIX wieku Aleksander Hercen wygłosił słynną myśl, że narody pozbawione wolności społecznej mają literaturę, by ta – w imieniu zniewolonych – mówiła o ich losie. Pomijając tradycyjne spory o zaangażowanie literatury w życie społeczne czy też jej prawo do trwania na pozycji tzw. „sztuki czystej” warto pamiętać, że literatura odegrała szczególną rolę w kształtowaniu się kultury rosyjskiej, między innymi przez wzięcie na siebie zadań, jakie w świecie zachodnim należały do filozofii. Ta ukształtowała się bowiem w Rosji pod koniec XIX wieku, dopiero refleksje Władimira Sołowiowowa i Nikołaja Bierdiajewa układają się w pewien całościowy system. Omawiając specyfikę praktyki intelektualnej rosyjskich srebrnowiecznych myślicieli, Wiktor Krzemień zauważa, że „rosyjscy filozofowie religijni cenią na ogół w myśli rosyjskiej nie filozofów, lecz pisarzy” [Krzemień 1979: 45]. Literaturę rosyjską można więc traktować jako kulturowy konstrukt, reprezentujący całokształt widzenia, rozumienia i doświadczenia świata, zdeterminowanego przez ów „układ współrzędnych”, który został ufundowany na konkretnych treściach i wartościach. Ryszard Nycz pisze, że literaturę można postrzegać jako „wielowarstwowy konkret»; wielowarstwowy, bo wpisany w ludzką historię i kulturę, przez człowieka przeżytego i doświadczanego, przenikniętego więc znaczeniami, wartościami, które stanowią o jego kulturowej naturze” [Nycz 2006: 20].

Zgłębianie owej „kulturowej natury” stało się dziś możliwe dzięki kulturowemu zwrotowi teorii, nazywanemu też teorią kulturową. Anna Burzyńska w swych rozważaniach na temat roli i sposobu funkcjonowania teorii literatury w XX wieku pisze, że teoria kulturowa „pragnie być po prostu jak najbardziej pożyteczna”. Użyteczność ta uwalnia, zdaniem badaczki, teorię od konieczności tworzeniu schematów, zdolnych zmieścić w sobie wszystko, co dotyczy literatury; uwalnia ją też od „kryteriów poprawności” interpretacji.

Kulturowy zwrot teorii wzbogaca literaturoznawstwo o nowe języki, dzięki którym można literaturę czytać na nowo i interpretować ją w różnych kontekstach [Burzyńska 2006: 42]. Ponadto „przybiera ona [...] postać wiedzy przydatnej w praktykach czytania literatury” [Burzyńska 2006: 42].

Rosyjska odmienność kulturowa najpełniej przejawia się w literaturze. Dzięki lekturze utworów literackich można się zanurzyć we wspomniane już wielokrotnie duchowe i myślowe uniwersum, które w swej konstrukcji zawiera wielość form i kontekstów funkcjonowania, nazywania, rozumienia oraz twórczego, estetycznego doświadczania uczestników rosyjskiej rzeczywistości. Jednak takie rozumienie literatury wymaga przygotowania do czytania tekstów, znajomości „układu współrzędnych” – kategorii kulturowych oraz ich losów na przestrzeni wieków i epok. Aby odczytać i zrozumieć konkretne utwory literackie, trzeba poznać mechanizmy rządzące rosyjską rzeczywistością kulturową. Dlatego we współczesnej praktyce dydaktycznej zarówno wykładowca, jak i student powinni mieć możliwość zanurzenia się w szerokim kontekście, który uczyni bardziej zrozumiałymi nie tylko utwory literatury pięknej, ale i inne teksty, które studenci traktują jako źródło wiedzy o Rosji i rosyjskim człowieku.

W swojej praktyce dydaktycznej często spotykam się ze znanym stwierdzeniem, że „Rosja to nie miejsce, ale stan umysłu”. Zwykle zdanie to pada jako komentarz do budzącego zainteresowanie filmiku, zdjęcia, kontrowersyjnej lub po prostu śmiesznej sytuacji rodem z Internetu. Stwierdzeniu temu towarzyszy zdumienie, ironia lub uśmiech politowania wobec zachowań lub treści przykuwających uwagę. Czy zatem „Rosja to nie jest miejsce, lecz jest stan umysłu”? I tak, i nie, zależy od punktu widzenia oraz definicji „miejsca” i „stanu umysłu”. Jeśli bowiem pozostać przy pobieżnym komentowaniu zamieszczonych w Internecie obrazków i sytuacji, mających pokazywać np. zacołanie, irracjonalne reakcje czy obyczajową egzotykę Rosji, to można się zgodzić na „stan umysłu”. Jeśli jednak umieścić pokazywane sytuacje (np. kierowcy i niestosowanie przepisów ruchu drogowego czy styl życia i pracy nowobogackich) w określonym kontekście, to na przykładzie wspomnianych materiałów można próbować wyjaśniać motywację i mechanizm, który może stać za danym zachowaniem. Guriewicz w swoich badaniach wielokrotnie podkreśla wagę codzienności i zwyczajnych zachowań, będących odzwierciedleniem sposobu postrzegania świata.

Powyższe uwagi tylko pozornie niewiele mają wspólnego z interesującym nas tematem – u ich źródła leży bowiem smutna konstatacja dotycząca stanu wiedzy studentów na temat otaczającego ich świata, w tym na temat Rosji.

Rola literaturoznawcy może być więc ogromna, bo to właśnie on, poprzez zanurzenie w klasycznych (jak na razie, głównie należących do kultury wysokiej) tekstach, ogarnia swym wzrokiem całe kulturowe/duchowe uniwersum, w którym tkwi rosyjski człowiek. Zważywszy na wspomniany już literaturocentryzm oraz fakt, że Rosjanie – nawet i dziś – są narodem czytającym, стоимy przed zadaniem uzmysłowienia naszym studentom roli literatury w procesie kształtowania się rosyjskiej kultury. Trudność jednak polega na tym, że do odbioru literatury nie jest on wystarczająco przygotowany, nie posiada kompetencji do rozpoznawania odmienności kulturowej w czytanych utworach, przez co zwyczajnie ich nie rozumie, uznaje za zbyt długie/nudne i zwykle pozbawione *happy endu*. Powracając zatem do wątku pracy z tekstem literackim, warto wyposażyć studenta w pewnego rodzaju legendę, mającą za zadanie przybliżyć mu nie tylko realioznawczy czy obyczajowy, lecz również kulturologiczny kontekst poznawanych dzieł.

Szeroki kontekst i głębsze przygotowanie wydaje się niezbędne zwłaszcza przy czytaniu najnowszej literatury rosyjskiej. Bez odpowiedniego wprowadzenia, bez rozpoznania istoty oraz znaczenia doświadczenia komunizmu i jego wpływu na najważniejsze kategorie kultury rosyjskiej zrozumienie współczesnego procesu literackiego nie będzie możliwe. Współczesna literatura stawia przed czytelnikiem wiele trudnych zadań ze względu na swą złożoność i wielowymiarowość. Wobec zmiany funkcji literatury, typu pisarza i czytelnika, słowa Hercena straciły swą aktualność, a ogłoszony wielokrotnie koniec „literatury rosyjskiej” wymaga przemyślenia jej sensu i wykorzystywania nowych narzędzi badawczych. Potwierdzają to znane już stwierdzenia: „Rosjanie powinni się tak odnosić do literatury jak chrześcijanie do Ojczyzny” (Władysław Pjecuch); „literatura rosyjska już umarła, już jej nie ma” (tzw. płacz po literaturze rosyjskiej); najnowsza literatura to literatura epilogu (Mark Lipowieckij), „bezdomna literatura (бесприютная)” (Jewgienij Szklowski); „zła proza” (Dmitrij Urnow); „chory, który jest bardziej martwy niż żywy” (Lew Anninskij), „inna literatura” (Siergiej Czuprinin)¹⁰. Określana często literaturą przejściową¹¹, współczesna twórczość literacka stawia trudne zadania przed młodym czytelnikiem – dotyka bowiem kwestii związanych z przeszłością narodu, idei i człowieka, wiecie spór z tradycją klasyczną, poszukuje nowego bohatera i nowego języka, wreszcie – istnieje w warunkach rynkowych. Bez

¹⁰ Przywołane sformułowania przytaczam za Marią Czerniak (М.А.Черняк, *Современная русская литература*, Санкт-Петербург–Москва 2004, s. 7-8.

¹¹ Więcej na ten temat zob. М.А.Черняк, *Современная русская литература*, s. 3-6.

czytania ze szczególnym uwzględnieniem szerokiego kontekstu kulturowego student nie tylko nie zrozumie Ludmiły Pietruszewskiej, Władimira Makanina, Władimira Sorokina czy Wiktora Pielewina, lecz nawet nie dostrzeże tych aspektów, które czynią współczesną literaturę wyjątkową.

Niechęć do czytania lektur splata się z nieprzygotowaniem i nieumiejętnością rozumienia tekstów literackich, których akcja oddalona jest nie tylko w czasie, lecz przede wszystkim w kulturze. Literatura na uniwersytecie znalazła się w kryzysie z wielu powodów, jeden z nich studenci werbalizują wprost: „Po co my to czytamy?” Sądzę, że uwzględnienie i zaakcentowanie kulturowej perspektywy w procesie czytania literatury powinno zaowocować takimi kompetencjami studenta, które uczynią zrozumiałym nie tylko sam tekst literacki, ale również inne teksty kultury. Działanie takie powinno pomóc studentowi zmierzyć się z tekstami, na przykład, reportaży polskich autorów: *Pandrioszką* Krystyny Kurczab-Redlich, popularnymi w ostatnim czasie zapiskami z podróży Hugo Badera, czy – poskładanymi z wielu rozrzuconych w czasie felietonami – Wacława Radziwinowicza pt. *Gogol w czasach Googla*. Wspomniane reportaże stanowią dzisiaj główne i najłatwiej dostępne źródło wiedzy o Rosji i utrwalają taki jej obraz, w którym obecne są stereotypy i nadinterpretacje¹². Jednak bez znajomości „kulturowego rosyjskiego DNA” pozostaną one niezauważone, a wyobrażenie o Rosji powierzchowne. Dlatego, być może, na studenckie pytanie „po co my to czytamy?” należy odpowiadać – „aby umieć wytłumaczyć, że Rosja to i miejsce, i stan umysłu”.

BIBLIOGRAFIA

AFANASJEW J.: *Groźna Rosja*, Warszawa 2005.

BILLINGTON. J.H.: *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*, Kraków 2008.

¹² Poruszam tutaj kwestię bardziej złożoną. Dotyczy ona samego gatunku reportażu, jego granic, roli autora zapisków z podróży, zakresu i przedmiotu jego umowy z czytelnikiem, a co za tym idzie – odpowiedzialności przed nim za obraz, jaki kreuje w swych relacjach. Szerzej na ten temat zob. P. ZAJAS, *Jak świat prawdziwy stał się bajką: o literaturze niefikcjonalnej*, Poznań 2011. Zastrzeżenia związane z brakiem kompetencji do kulturowego odczytania specyfiki i mentalności rosyjskiej oraz pojmowania świata przez Rosjan zgłasza np. wobec *Pandrioszki* Krystyny Kurczab-Redlich Andrzej de Lazari (*Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. Lazari, Warszawa 2006, s. 9-13). Uwagi do reportażu H. Badera wypowiada natomiast Jędrzej Morawiecki (J. MORAWIECKI, *Rosja jest gdzie indziej*, [w:] *Patrząc na Wschód. Przestrzeń. Człowiek. Mistycyzm*, red. P. Brysacz, Białystok 2013).

- BURZYŃSKA A.: *Kulturowy zwrot teorii*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006.
- GURIEWICZ A.: *Jednostka w dziejach Europy. (Średniowiecze)*, Gdańsk–Warszawa 2002.
- GURIEWICZ A.: *Kategorie kultury średniowiecznej*, Warszawa 1976.
- GURIEWICZ A.: *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy: exempla XIII*, Warszawa 1997.
- Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. Lazari, Warszawa 2006.
- KRZEMIEŃ W.: *Filozofia w cieniu prawosławia: rosyjscy myśliciele religijni XIX i XX w.*, Warszawa 1979.
- Mentalność rosyjska. Słownik*, red. A. Lazari, Katowice 1995.
- NIZOŁ M.: *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*, Lublin 2004.
- NYCZ R.: *Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006.
- Patrząc na Wschód. Przestrzeń. Człowiek. Mistycyzm*, red. P. Brysacz, Białystok 2013.
- SMAGA J.: *Rosja w 20. stuleciu*, Kraków 2002.
- USPIENSKI B., ŻYWOW W.: *Car i bóg. Semiotyczne aspekty sakralizacji monarchy w Rosji*, Warszawa 1992.
- WIERZBICKA A.: *Język i naród: polski los i rosyjska sud'ba*, „Teksty Drugie” 1991, z. 3(9).
- WIERZBICKA A.: *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2007.
- WYCISZKIEWICZ E.: *Współczesna Rosja wobec Zachodu*, Łódź: Uniwersytet Łódzki 2003.
- ЕСАУЛОВ И.А.: *Категория соборности в русской литературе*, Петрозаводск 1995.
- ЧЕРНЯК М.А.: *Современная русская литература*, Санкт-Петербург–Москва 2004.

WIEDZA O KULTURZE JAKO KLUCZ DO ROZUMIENIA
I INTERPRETACJI TEKSTU LITERACKIEGO
WE WSPÓŁCZESNEJ PRAKTYCE DYDAKTYCZNEJ

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony roli wiedzy na temat kultury rosyjskiej, którą traktuję jako warunek konieczny do właściwego rozumienia i interpretacji tekstów literackich. Ponieważ „myślimy o sobie w kategoriach własnej kultury” (A. Guriewicz), istotne jest, aby student miał wiedzę na temat kontekstu kulturowego, w jakim rozwijała się i funkcjonowała literatura rosyjska na przestrzeni wieków. Kulturowe kompetencje powinny wpływać z wiedzy dotyczącej kulturotwórczej roli prawosławia, historii Rosji oraz specyfiki jej życia społeczno-politycznego. Wymienione czynniki zdeterminowały rozwój określonych kategorii kulturowych (cierpienie i ofiara, los, przestrzeń, Wschód i Zachód, soborowość, prawo i inne), tworzących właściwy dla rosyjskiej kultury „układ współrzędnych”, zgodnie z którym uczestnicy wschodniego kręgu kulturowego postrzegają, rozumieją, definiują i doświadczają otaczającą ich rzeczywistość. Najwierniejszy jej obraz przedstawia literatura, której lektura powinna zawierać świadomość odmienności kulturowej poznawanych tekstów oraz umiejętność wskazania, ro-

zumienia i interpretacji zgodnej z „kulturowym DNA”. Taki ogląd literatury umożliwia tzw. kulturowy zwrot teorii, wzbogacający literaturoznawstwo o nowe języki, dzięki którym literaturę można czytać na nowo i interpretować ją w różnych kontekstach.

РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТА
В ПОНИМАНИИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
В СОВРЕМЕННОМ ДИДАКТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

Статья посвящается вопросу роли культурного контекста в процессе чтения, понимания и интерпретации текстов русской литературы. А. Гуревич считает, что «думаем о себе в категориях собственной культуры», поэтому студент должен знать культурные условия, в которых развивалась и функционировала русская литература на протяжении веков.

Итак, студент должен осознавать и учитывать особую роль и значение православия в истории России, а также в формировании её общественно-политической и культурной жизни. Определяющая роль православия отразилась в культурных категориях (страдание и жертва, судьба, пространство, соборность, право, Восток-Запад и др.), которые создали определённую «систему координат», при помощи которой русские воспринимают окружающую их действительность. Литература, отражающая духовный, интеллектуальный и исторический опыт народа, даёт студенту возможность погрузиться в другое культурное пространство, узнать его «культурную ДНК». Современный подход к анализу литературного произведения должен учитывать широкий культурный фон (антропологическую, общественную, этническую перспективу художественного текста), и является возможным благодаря т.н. «культурному повороту», который значительно обогащает литературоведение и открывает новую перспективу для дидактического процесса.

CULTURE STUDIES AS THE KEY
TO UNDERSTANDING AND INTERPRETING LITERARY TEXTS
IN THE MODERN DIDACTIC PRACTICE

Summary

The article discusses a function of Russian culture studies, which is in my opinion, the necessary condition for proper understanding and interpreting literary texts. As we „think about ourselves in the categories of our own culture” (A. Guriewicz), it is crucial for a student to have knowledge on cultural context, in which Russian literature has been growing and functioning over the centuries. Cultural competences should come from the knowledge of culture producing of Orthodox Church, history of Russia and her social and political life. The presented factors determined the development of definite cultural categories (torment and sacrifice, fate, space, East and West, law and others), which form, for Russian culture, a proper „coordinate system”, according to which participants from the Eastern cultural sphere perceive, understand

and define their reality. Literature presents the most accurate picture of it, and reading such literature should contain awareness of the texts' cultural otherness and ability to point, to understand and to interpret them according to „cultural DNA”. Such literature perceiving enables so-called cultural theory turn, enriching literary studies with new languages, thanks to which literature can be read and interpret in various contexts.

Słowa kluczowe: kategorie kulturowe; „kulturowe DNA”; kontekst kulturowy w literaturze; odmienność kulturowa; kulturowy zwrot teorii.

Ключевые слова: Культурные категории; «культурная ДНК»; культурный контекст в литературе; культурное отличие; «культурный поворот».

Key words: cultural categories; „cultural DNA”; cultural context in literature; cultural otherness; cultural theory turn.